

Реч на омразата в медиите на България и Македония: прояви, фактори, решения

Българин и македонец: от многопластовия към единния смисъл

Уводна част

Анастас Вангели, анализатор в Центъра за изследвания и политики, Скопие

Както при всяко съперничество или вражда, подклаждани от националистични подбуди, семантиката играе важна роля и в отношенията между Македония и България. И докато националните и етническите имена далеч не са невинни, то корените на конфронтацията между Скопие и София могат да се проследят до интерпретацията, или по-скоро до погрешната интерпретация на термините 'българин' и 'македонец' в рамките на националния им контекст и набор от ценности.

Ако се опитаме да анализираме значението на двата термина по чисто научен начин, ще се убедим, че 'българин' и 'македонец' имат множество значения във времето и пространството и не се изключват взаимно, както и не носят в себе си историческа или етно национална несъвместимост.

'Българин', например, може да се отнася до прото-булгарите или прото-българите и българските племена, които са живели в Азия и са мигрирали до черноморското крайбрежие. Може да се отнася и до поданиците на българските царства управлявани от средновековните български царе. Терминът може да се отнася и за българските територии, които са били част от Османската административна система през 19-ти век, както и за всички поданици на българската екзархия. В заключение, терминът може да се отнася и до поданиците на съвременната българска държава, до етническите българи (тези, които определят себе си като българи, независимо от това къде живеят), както и към гражданите на днешната Република България. До известна степен, терминът може да има и регионално значение, отнасяйки се до всички обитатели на региона на България, в зависимост от това как определяме България.

По същата логика, 'македонец' може да се отнася до древните македонски племена, които са обитавали региона преди векове. Може да се отнася и до поданиците на древното кралство на Македон, което в един момент се превръща в империя. Може да се отнася и до по-съвременните граждани на територията на Македония, както и до онези, които се самоопределят като македонци, независимо от територията, на която живеят. Така могат да бъдат наречени и гражданите на сегашната Република Македония.

Както вече споменахме, ако дефинираме термините 'българин' и 'македонец' по чисто научен начин, като се разграничим от емоциите, можем да скицираме и една по-подробна картина на историческия контекст и социалнополитическите реалности на двете съседни държави и култури. По този начин, когато говорим за македонското малцинство в България (етнически македонци с българско гражданство) или за самообявилите се за българи в Македония, които често подигравателно са наричани

‘българофили’ в Македония (етнически българи с македонско гражданство), можем да използваме и двата термина, ‘българин’ и ‘македонец’, без те да се изключват взаимно или да си противоречат. Картината става още по-ясна, когато говорим за хора с двойно гражданство, чийто брой се оценява на няколко десетки хиляди. В исторически план е лесно да се види как тези променливи категории в миналото, както и непрекъснато променящите принципи на идентификация са допринесли за паралелното съществуване на самоопределянето като българин и македонец, каквото и значение да са носели тези термини.

Процесът на ‘отчуждаване’

Научното определение на термините ‘българин’ и ‘македонец’, за нещастие, се използва от много тесен кръг хора в двете държави. То, в същото време, има много малко влияние върху публичната дискусия, която от своя страна е белязана от непрекъснатото противоречие между историята, националната идентичност и таксономията. Да перифразираме думите на Ернест Ренан от преди повече от век – нацията е не особено вероятния изход от погрешната интерпретация на историята. И да допълним – тя е и резултат от изкривените разбирания за настоящето. В исторически погрешният и понастоящем изкривен образ на България и Македония, разумът е доминиран от чувства и ненавист.

Образът на нацията, или по-скоро представата за нея на националистите, и двете изначално изкривени и попадащи по-скоро в сферата на имагинерното, като това се отнася до всяка нация и всеки националист, е изграден върху две основни постулата. Първият е търсенето на историческа приемственост или търсенето на произхода на нацията, а вторият е пречупването на света през политическа, или по-скоро националистическа призма – схващането, че е съставен от хомогенни нации, които действат като колектив, но същевременно и като един индивид, и които са част от една мистична, но и фригидна игра, белязана от тайни интереси, родствени връзки и неясни намерения.

Процесът на търсене на историческа приемственост, или ‘търсенето’ на корените на нацията (обикновено, колкото е възможно по-дълбоки) се осъществява чрез проектиране на категорията нация във времена, когато тя не е съществувала. Всички нации са продукт на модерните времена и въпреки това въображението на националистите ги проектира в древни времена (като македонската история) или в средновековието (както в българската история). Тези процеси неминуемо изискват селективна памет за историческите събития, за да може да се утвърди образа на нацията. В македонския и българския контекст, ‘паметта’ за дълголетие и издръжливостта на двете нации е за сметка на пренебрегването на римското, византийското и османското минало на региона, както и на множеството сблъсъци между армии и култури от източна Азия до западна Европа.

Възприемането на света, като съставен от строго определени и хомогенни нации, от друга страна, е отговор на нуждата от по-опростена класификация на световния ред. Тази класификация задължително включва определение за ‘нас’, но и за така наречените ‘други’, което служи за отрицателно определение на нацията. Тази ‘другост’ е всичко противоположно на ‘нашата’ нация. Обикновено, като такива се възприемат най-близките и съседски култури, основно поради страха от това, че културната близост може да унищожи уникалността на дадена общност. Без националистическата призма, тези култури често се възприемат, като свързани с

‘нашата култура’, като близки до ‘нас’ и познати. През тази призма, обаче, подобни култури се възприемат като отделни, в повечето случаи по-нисши, и се третират като чужди и далечни. Това схващане може да се превърне в сбъднато пророчество, ако се възприеме от широките маси и ако се превърне в политически инструмент. В една или друга степен, това е случая на Македония и България. След разривът между югославското и съветското ръководство в края на четиридесетте години на миналия век, Скопие и София се озовават от двете страни на този конфликт и започват свой собствен спор, който се проявява в конфликтен исторически и културен дискурс, както и неизбежно развиващите се стереотипи, предразсъдъци и нетърпимост и загубата на чувството за близост, породена от все по-намаляващият обмен между двете култури.

Точно поради тази причина, за разлика от научното определение за ‘българин’ и ‘македонец’ като многопластови термини, които имат различно значение във времето и пространството, дискурса на широките маси в България и Македония възприема една изключително стриктна, едностранчива и изпълнена с нетърпимост интерпретация на тези два термина. В същото време, официалните политики на идентитет подклаждат враждебността между двете съседни култури. В българския контекст, българин постепенно започва да се използва за субектите на българското национално въображение, независимо от времето, мястото и контекста. Една от основните тенденции е интерпретацията на македонското културно наследство като българско, докато в същото време се отрича югославското влияние за изграждането на македонската нация, като порочно и вредно за българския характер на Македония. В македонския контекст, от друга страна, македонец означава субектите на македонското национално въображение, докато България се възприема като зъл дух и пречка за утвърждаването на македонската култура. Както в България, така и в Македония, алтернативните схващания за историята и социо-политическите реалности се цензурират и се възприемат като акт на предателство спрямо нацията.

Парадигматични примери

Конфронтиращите се национални реторики на България и Македония са белязани от много инфарктни точки. Например, и двете нации претендират за наследството на братята св.св. Кирил и Методи, канонизирани учени от Солун. И двамата са гръцкоговорящи византийци, но днес се считат за национални герои, както на България, така и на Македония. Приписва им се както македонска, така и българска националност, макар че са живели в 10-ти век н.е. Двата национални дискурса се връщат хилядолетия назад за да намерят доказателства за ‘националните си герои’, като по този начин омаловажават важността и динамиката на историческите процеси в региона, от управлението на няколко империи до възникването на съвременните държави.

Друга ябълка на раздора са славяноговорящите революционери на отоманска Македония, които са действали в края на 19 и началото на 20 век. Макар че се свързват с българските институции, те се борят за независимостта на Македония, като така допринасят за създаването на македонското освободително движение, което в крайна сметка води до създаването на съвременната македонска държава.

Третата основна конфликтна точка е така наречения ‘езиков спор’. Всички стандартни езици на света са резултат от институционални правила и налагане, и всички те, без изключение се коренят в обикновената разговорна реч и поради тази причина са близки до езиците на съседните държави. Дебатът между българските и македонските

националисти, обаче, изглежда не взема под внимание тези постулати. И така, докато българските националисти твърдят, че македонския е измислен и съответно нелегитимен език (макар че всички езици са измислени от някого), македонските националисти се опитват да оборят това твърдение с помощта на езотерични и твърде мъгляви обяснения за античния произход на македонския език.

Националистическата реторика и пътят към езика на омразата

От аргументите изложени дотук, можем да заключим, че националистичния дискурс произвежда една митологизирана версия на историята и изкривена представа за настоящето, които, в ценностната система на националистите, се приемат за абсолютна и аксиоматична истина. В същото време, съществуването на абсолютна (национална) истина предполага съществуването на неистини и даже лъжи. Именно заради взаимоизключващите се интерпретации и производството на 'истини' дебатът между апологетите на конфликтните национални дискурси (каквито са македонския и българския) се превръща в стремеж на самопровъзгласените защитници на 'истината' да изобличат защитниците на 'лъжата'. В същото време, националните митове и истории се натоварват със собственически атрибути, които ги правят почти осезаеми, физически, превръщат ги в нещо, което може да бъде материално притежавано. По този начин, поддръжниците на позицията на 'националната истина' не само възприемат опонентите си като 'лъжци', но и като крадци на собствеността на нацията. Това се отразява и в българо-македонския диспут, може би дори повече от всички други примери. Обикновено националистите от двете страни на барикадата се обвиняват в 'кражба на история', използвайки епитети като 'безсрамна' и се позовават на конспиративни теории и други езотерични обяснения. Това, обаче, е процес, в който, както вече обяснихме, всичко, което представлява образа на 'националната история' се възприема като нещо материално, което е собственост на самата нация, била тя българска или македонска.

Друг важен аспект е интерпретирането на националната истина, като научен, подплатен с доказателства и точен разказ за автентичността на нацията. Тази версия се утвърждава преди всичко чрез общността на националистично настроените учени (най-вече историци), чиито знания и умения се поставят в услуга на нацията, а не на науката, като по този начин изневеряват на фактите, за сметка на емоциите. В този контекст, апологетите на 'националната истина', които се възприемат като 'просветени', не само обвиняват опонентите си в лъжа, но ги и заклеймяват като невежи (това най-ясно личи от фразата 'не знаят собствената си история'). Освен това, много често 'просветените' си приписват цивилизационната мисия на носители на факела на знанието между онези, които живеят в тъмнина, като по този начин просвещават невежите защитници на лъжите и неистините за историята и обществото. Така апологетите на националната истина не само изграждат собствения си исторически и социо-политически автопортрет, но се опитват и да изградят историята и образа на 'Другите'. Образът на 'Другите' е носител главно на отрицателни черти и стереотипи. Така например, българските националисти изграждат образ на македонците като българи с промити мозъци, забравили своите изначални корени, докато македонците създават расистки образ на българите като подли азиатски емигранти (татари).

Тези отношения са белязани от абсолютно недоверие, често граничещо с параноя и

допринасящо за развитието на конспиративни теории за скритите дела на 'Другите'. Обикновено, емоциите и стереотипите са много по-силни от разума, когато става въпрос за публичния дебат по въпроси доближаващи се до проблемите между България и Македония. Може би дори и проекти като този могат да предизвикат подозрението на националистите.

Националистическите стереотипи и предразсъдъци са свързани с понятието групово мислене. Въображението на нацията като общност предполага пренебрегването на принципа на индивидуализма и възприемането на хората като членове на националната общност, а не като отделни индивиди. На ниво личност, то предполага мислене и действие като член на националната общност, а не като отделен индивид. Съответно, груповото мислене утвърждава стереотипи и предразсъдъци, които се приемат за даденост и стават неотменна част от процеса на формулиране и изразяване на мнение.

Сблъсъкът между две страни, изпълнени с предразсъдъци и стереотипи една за друга, е прелюдия към раждането на езика на омразата. В емоционално украсеното общуване между хора, които започват диспут с мисълта, че защитават собствената си национална истина срещу опоненти, които искат да я откраднат или опоненти, които са невежи до степен да не знаят истината, думите могат да се превърнат в средство за налагане на собствената версия на историята или социо-политическата реалност. Онези, които са изключително убедени в собствената си версия на историята, лесно могат да прибегнат до циничен и саркастичен език, подигравайки се на невежите си по подразбиране опоненти. Често липсата на критично възприемане може да доведе до обидни думи. Тези действия могат да бъдат и акт на самозащита или защита на националната гордост, дори когато онова, което се възприема като атака, не е никаква атака (често обикновеното несъгласие може да ескалира до размяна на обиди). Това, което лежи в основата на този процес е липсата на толерантност към различното мнение. Изходът е почти винаги на ръба на вербалното насилие, или дори отвъд него, което води единствено до увеличаване на радикалния национализъм и взаимната омраза.

И въпреки това, езикът на омразата като цяло, и в контекста на българо-македонския въпрос, не може да бъде от особена важност в медиите, поради все по-засилващото се регулиране на програмите. Може, обаче, да се предположи, че той може да се породи в отговор или следствие на провокативно съдържание предадено от медиите. В епохата на дигиталните комуникации, подобни реакции могат да бъдат проследени и онлайн. Така медиите може и да не носят пряка отговорност за разпространението на езика на омразата, но трябва да бъдат държани отговорни за това, че го предизвикват чрез разпространението на стереотипи или небалансиран дискурс.

Обяснение на ролята на медиите

Медиите са важен проводник на подкрепата и разпространението на националистична реторика. Както твърди Майкъл Билиг, чрез своя 'прозаичен и рутинен' език, медиите демаркират сферата на националното ежедневно, напомняйки ни кои сме и какво е важно за нас. Езикът на медиите подкрепя схващането за нациите като хомогенни общности. Често този език има за цел да промотира национално достойнство и се опитва да защитава националната идентичност, отблъсквайки различни атаки, като

така предизвикват национална несигурност, макар и не явно. В случая с Македония и България, това може да се види в покриването на събития, при които твърденията, които са в разрез с официалния дискурс, се поставят в контекста на спора, като така само се налива масло в огъня.

Съдържанието на медиите също се определя от идеята за националност. Разделението между национални, регионални и световни новини е очевидно. Подобно разделение, особено в малки държави като България и Македония, допринася за създаването на образ на нацията като затворен микрокосмос, който в същото време е и център на света. Съществуват и някои символични практики, които може би изглеждат банални, като например прогнозата за времето (например, карти на 'старата родина' и отправки към територии обитавани от близко малцинство). В добавка, мъжествената и милитаристична реторика на националните спортове, например, може да допринесе за развитието на открит националистичен дискурс и да стимулира напрежение.

Медиите са една от институциите, които имат задачата да опазват и популяризират националната идентичност. С други думи, дори и държавните регулатори виждат медиите като институции в служба на нацията, като ги задължават да се съобразяват с общите национални схващания. В този контекст, националната идентичност и нейната защита се превръщат в общо благо и обществен интерес, но се пропуска факта, че защитата на националната идентичност, каквото и да означава това, е начин за натрапване на политически ценности на вниманието на обществеността и ограничава неутралитета на медиите. Задачата на медиите да поставят на обсъждане въпроси, които се възприемат като 'национални истини' става все по-трудна и неблагоприятна. Както предполага и Монро Прайс, в подобна ситуация националната идентичност често служи за причина или извинение за ограничаването на плурализма на идеите и в крайна сметка на свободата на изразяването. Затова би било справедливо да предположим, че съществува вътрешно напрежение между идеята за опазване на националната идентичност от една страна и обективната журналистика от друга.

И да цитираме още веднъж Монро Прайс: не трябва да се пренебрегва фактът, че в днешни дни публичното пространство постепенно се е превърнало в пазар на лоялности. Основната ценност, около която се върти този пазар е фиксирания, строго определен наратив на идентизма. Производителят и продавачът на идентичност, в класическия модел, е държавата. В съвременния модел, тази роля се поема от много институции, включително медиите. Купувачът е обществеността или с други думи всички ние. Ние заплащаме с различни аспекти на лоялността (нашия глас, нашите дарения, чрез закупуване на стоки или просто чрез следене на дадена медия, която в резултат има по-висок рейтинг и получава повече пари от реклама). Пазарът на лоялностите, поставен в тези рамки, определя основното условие, а именно, че за да се получи определена лоялност трябва да се продава определен наратив. Този вид регулиране на публичното пространство означава, че необходимостта от лоялност трябва да бъде задоволена със стереотипи, предразсъдъци и с използването на коза на националната несигурност. Всяко от тези неща може да доведе до ответната поява на език на омразата, тъй като езика на омразата е страничен ефект от демонстрацията на свързаност с националния наратив.

Ролята на медиите, обаче, зависи преди всичко от тяхното уважение към професионалните стандарти и тяхната обективна функция на коректив, а не на

глашатай на статуквото на политическия дебат. Когато медиите възприемат популярния дискурс, който често е и вулгарен, вместо да поддържат критична и обективна позиция, тогава започва публикуването на стереотипи и се дава глас на езика на омразата. Медиите трябва да останат обективни и неутрални дори и по въпроси, които са важни за националното достойнство. В реалността, често медиите възприемат социални термини и категории като нация и етнос, като присъщи за обществото и приети за даденост, което подсказва за (а)логичността на национализма. Освен всичко друго, този процес опростява сложни понятия и налага груповото мислене като единствения начин за справяне с 'националните въпроси'. В този смисъл, медиите, поради липсата на критично наблюдение, се превръщат в поредния представител на националния дискурс и губят професионализма си, като така позволяват, често и несъзнателно, появата на стереотипи, предразсъдъци, претенциозна реч и националистична параноя в обществената дискусия.

Този процес се допълва от вулгарната нужда за сензации. Често липсата на интересни новини кара медиите да залагат на шокиращо съдържание, което, освен всичко друго, може да се отнася и до заплахата за националната гордост. По този начин, медиите могат да създадат изкуствен враг на националния интерес и да го разкъсат в стремежа си да изиграят ролята на популярен герой. Стереотипите и предразсъдъците, обаче, дори и когато се използват за измислен враг, могат да предизвикат ненавист и в дългосрочен план да предизвикат разпространението на езика на омразата.

Методология

за провеждане на мониторинг на български медии

за наличие на слово на омразата при отразяването
на годишнина от Илинденско-Преображенското въстание

Настоящата методология е разработена за целите на осъществяване на мониторинг на български медии за наличие на слово на омразата при отразяването на годишнина от Илинденско-Преображенското въстание. Мониторингът е част от проект „Трансгранично сътрудничество на журналисти и гражданско общество за преодоляване на слово на омразата в българските и македонските медии“. Проектът се осъществява от Фондация „Център за радио и телевизионно обучение - Промедиа“, София и „Център за развитие на медиите“, Скопие с подкрепата на "Програма Изток - Изток: Партньорство отвъд границите" на Институт "Отворено общество" – София.

1. **Период** - Мониторингът на българските медии се осъществява през периода 10. 07. – 23. 08. 2010 г. Обхваща малко по-широк период от първоначално заложения в проектното предложение /20. 07. 19. 08.2010 г./. Това се налага както от евентуално публикуване на материали по темата преди самите чествания, така и от провеждането на традиционния възпоменателен събор на Петрова нива /тази година на 21 и 22 август/.
2. **Наблюдавани медии** – медиите върху които се извършва мониторинга са:
 2. 1. Печатни медии с тиражи:

№	издание	тираж
1	вестник „24 часа“	70 000 през седмицата/ 110 000 в събота
2	вестник „Труд“	90 000 през седмицата/ 130 000 в събота
3	вестник „Стандарт“	55 000 през седмицата/ 130 000 в петък
4	вестник „Сега“	22 000
5	вестник „Монитор“	20 000
6	вестник „Атака“	63 000 седмичен тираж
7	вестник „Струма“ Благоевград	20 000
8	вестник „Марица“ Пловдив	20 000

2. 2. Онлайн издания /месечни посещения/:

№	издание	брой посещения
1	Агенция „Фокус“	16 295 318 /средно месечни посещения/
2	Медияпул	за м. юли 2010 г. 825 076, за м. август 2010 г. - 747 911
3	Дарик нюз	за м. юли 2010 г. 2 063 110 , за м. август 2010 г. - 1 975 097

2.3. Електронни медии:

2.3.1. Телевизии: Българска национална телевизия, bTV, Нова телевизия, Телевизия СКАТ

2.3.2. Радио: Програма „Хоризонт“, Българско национално радио, Дарик радио

Анализ

на информацията от базата данни от осъществен мониторинг
на българските медии за наличие на слово на омразата при отразяването
на годишнина от Илинденско-Преображенското въстание

Александър Кашъмов, медиен експерт¹

Настоящият анализ обхваща проучените и подбрани публикации в българските медии в периода 10 юли – 23 август 2010 г., събрани в база данни, въз основа на методология, приложена към настоящия доклад/. Публикациите са проучени за наличие на слово на омраза при отразяването на честванията по повод 107-мата годишнина от Илинденско - Преображенското въстание.

Анализът се фокусира върху въпроса констатира ли се в представените публикации слово на омразата или други нарушения на закона или на етическите стандарти за публикуване на информация и мнения в медиите. Прегледът не се ограничава до установяването на „слово на омразата” в тесния смисъл на понятието, но и евентуално на обида и клевета, дискриминация и евентуално други форми на престъпване на допустимите граници на свободата на изразяване на мнения и разпространяване на информация. Същевременно се разглежда и етичният аспект – т.е. дори съответните публикации да са допустими от гледна точка на закона, стои въпросът дали съответстват на съществуващите етични стандарти.

Под законова рамка, регламентираща правото на свобода на изразяване на мнение и правото свободно да се търси, получава и разпространява информация, се има предвид чл.10 от Конвенция за правата на човека и основните свободи /Европейска конвенция за правата на човека – ЕКПЧ/ и практиката на Европейския съд по правата на човека /ЕСПЧ/. Естествено, от значение е и националното законодателство, което

¹ Авторът е адвокат, практикуващ по дела, свързани със свобода на словото и достъпа до информация, ръководител на правния екип на „Програма Достъп до Информация” и заместник председател на Комисията за етика в електронните медии.

се съдържа в Конституцията на Република България – чл.39-41, Наказателния кодекс – чл.146-148, Закона за радиото и телевизията, Закона за защита от дискриминация. Уредбата на гражданската отговорност за нанесени вреди чрез публикация се съдържа в общите разпоредби относно поправянето на вредите от непозволено увреждане – чл.45 – 54 от Закона за задълженията и договорите.

Етичните стандарти се извеждат от текста на приетия през 2005 г. Етичен кодекс на българските медии. Кодексът е подписан от най-влиятелните електронни и печатни медии и представлява набор от правила, приети от медиите като основа за саморегулация.² През 2006 г. започнаха работа двете комисии, ангажирани с разглеждането на жалби за нарушения на кодекса – Комисията за етика в печата и Комисията за етика в електронните медии. Комисиите публикуват своята практика в интернет и същата е отчетена в настоящия анализ.³

Нормативна уредба относно слово на омразата – европейски стандарти

Съгласно чл.10 от ЕКПЧ всеки има право на свобода на изразяването на мнения, което включва свободата на всеки да отстоява своето мнение, да получава и да разпространява информация и идеи без намеса на държавните власти и независимо от държавните граници. Това може да бъде ограничавано само за защита на други права и интереси, изброени в алинея втора от нормата, а именно – на националната и обществената сигурност и на териториалната цялост, за предотвратяването на безредици или престъпления, за защитата на здравето и морала, както и на репутацията или правата на другите, за предотвратяване разкриването на информация, получена доверително, или за гарантиране авторитета и безпристрастността на правосъдието. Условиата, ограниченията и санкциите в тази насока трябва да отговарят без изключение на теста за „необходимост в демократичното общество“.

Следователно, ограничение на свободата на изразяването на мнения е допустимо, когато е спазен всеки от елементите на тройния тест на ЕКПЧ, което означава, че ограничението трябва:

² Целият текст на Етичния кодекс е достъпен на български език на интернет адрес:

<http://www.mediaethics-bg.org/index.php?do=17&lang=bg>

³ Целият текст на решенията на Комисията за етика в печатните медии е публикуван на интернет адрес:

<http://www.mediaethics-bg.org/index.php?do=30&lang=bg> , а целият текст на решенията на Комисията за етика в електронните медии – на интернет адрес: <http://www.mediaethics-bg.org/index.php?do=34&lang=bg>

- да е предвидено в националния закон;
- да цели защитата на изброените в ЕКПЧ права и интереси;
- да съответства на изискването за „необходимост в демократичното общество“.

При установяването на отношението между свободата на изразяване и нейните възможни ограничения, ЕСПЧ е изразил следното разбиране:

Свободата на словото представлява един от фундаменталните принципи, върху които се гради всяко демократично общество, и е едно от основните условия за неговия напредък и за развитието на всеки човек. Тя важи не само за "информация" или "идеи", които намират благоприятен прием или не се считат за обидни или са приемани с безразличие, но също така и за тези, които обиждат, шокират или смуцават държавата или която и да е друга част от населението. Такива са изискванията на плурализма, толерантността и търпимостта, без които едно "демократично общество" не би могло да се нарече такова.⁴

Според практиката на ЕСПЧ сред изключенията от свободата на изразяване е и ограничението спрямо т.нар. „реч на омразата“. За да се приложи това ограничение, следва да е налице оправдана причина. Така например, простият факт на принадлежност на автора на публикация към организация, обявена съгласно националния закон за терористична, не е достатъчен, за да обоснове ограничения или санкции. Националните съдилища са длъжни във всички случаи да изследват контекста и съдържанието на конкретната публикация (напр. Решение на ЕКПЧ от 6.07.2010 г. по жалба на Gözel et Özer v. Turkey). Дори когато дадена публикация представя дадена държава в много негативна светлина и съдържа враждебна конотация, това не е достатъчно, за да оправдае ограничение на правото на свободно изразяване. За да се приеме в такъв случай, че е налице реч на омразата, то трябва да цели да предизвика дълбока или ирационална омраза срещу онези, които са представени като отговорни за създадената ситуация (напр. Решение на ЕКПЧ от 22.06.2010 г. по жалба на [Bingöl v. Turkey](#)).

По начало в практиката на ЕСПЧ се приема, че дадена реч съставлява реч на омразата, когато подбужда към прибегване до насилие, въоръжена съпротива или бунт (вж. решения на ЕСПЧ по делата Kanat and Bozan v. Turkey, Unay v. Turkey).

Нормативна уредба относно отговорността за слово на омразата, обида и

⁴ Изложеното принципно положение е константно за практиката на ЕСПЧ и е възприето и от българския Конституционен съд в Решение № 7 от 6 юни 1996 г. по конституционно дело № 1/1996 г., с което се дава тълкуване на чл.39, 40 и 41 от българската Конституция от 1991 г.

клевета – национално законодателство

Конституционна уредба

Установеното с чл.19 от Всеобщата декларация за правата на човека, чл.19 от Международния пакт за гражданските и политически права /МПГПП/ и чл.10 от ЕКПЧ право на свободно изразяване на мнение, е прогласено и от националното законодателство. Правото на свободно изразяване на мнение е гарантирано с чл.39, правото на медиите да публикуват свободно от цензура е гарантирано с чл.40, а правото на всеки да търси, получава и разпространява информация е гарантирано с чл.41 от Конституцията. Тези права подлежат на ограничения за защитата на националната сигурност, обществения ред, правата на другите и народното здраве и морала. България е ратифицирала МПГПП, както и ЕКПЧ, които са обнародвани и влезли в сила за страната и имат пряко действие, като се прилагат с предимство пред нормите на вътрешното право, които им противоречат. Според Решение на Конституционния съд № 7 от 4 юни 1996 г. по к. д. № 1/1996 г. правата по чл.39 – 41 от Конституцията следва да се разглеждат като принцип, а ограниченията, на които могат да бъдат подложени, като изключение от принципа. Това означава, че могат да се прилагат само за защитата на конкуриращ интерес и подлежат на ограничително тълкуване.

Отговорност за реч на омразата

Съгласно чл.162, ал.1 от Наказателния кодекс, за проповядване или подбуждане към расова или национална вражда или омраза, или към расова дискриминация, се носи наказателна отговорност. Наказанието в тези случаи е лишаване от свобода до три години и обществено порицание.

Отговорност за обида и клевета

Според чл.146 от Наказателния кодекс обидата се изразява в изказването на нещо унижително за честта или достойнството на друго и е наказуема с глоба до три хиляди лева. Според чл.147 клеветата представлява разгласяването на неверни позорни факти за друго или приписването му на престъпление и се наказва с глоба от три до седем хиляди лева. Тези престъпления са по-тежко наказуеми, когато са

осъществени чрез публикации – в тези случаи наказанието е глоба от три до десет хиляди лева /от 1,500 до 5,000 евро/ и обществено порицание.

Според чл.45 – 54 от Закона за задълженията и договорите потърпевшият от непозволено увреждане, което имплицитно включва и обида и клевета, има право на обезщетение. Такова може да претендира или в наказателно дело, или в отделно гражданско дело, като може да насочи иска си както срещу журналиста, който е осъществил публикацията, така и срещу медията, която я е оповестила. При цитиране на думите на политик, общественик или друго лице, отговорност може да се търси от това лице.

Отговорност за слово, което има дискриминационен характер

Съгласно Закона за защита от дискриминация, е забранена всяка пряка или непряка дискриминация, основана на пол, раса, народност, етническа принадлежност, човешки геном, гражданство, произход, религия или вяра, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично или обществено положение, увреждане, възраст, сексуална ориентация, семейно положение, имуществено състояние или на всякакви други признаци, установени в закон или в международен договор, по който Република България е страна.

Поставя се въпросът за отговорността за публично слово, което съдържа дискриминационно изказване, например спрямо дадена етническа група. През 2004 г. Софийският районен съд прие, че с публичния призив за създаване на национална гвардия срещу ромите престъпници лидерът на профсъюза Конфедерация на труда „Подкрепа“ Константин Тренчев е извършил подбуждане към дискриминация и тормоз на етническа основа. Съдът квалифицира като подбуждане към дискриминация призива на г-н Тренчев за по-неблагоприятно третиране на престъпниците роми в сравнение с другите криминално проявени лица. Според съдебното решение, призивът да се противодейства с оръжие на ромската престъпност създава застрашителна среда за всеки човек от общността.

Етични стандарти относно слово на омразата

В приетия през 2005 г. от група печатни и електронни медии, сред които най-влиятелните представители в бранша, Етичен кодекс на българските медии, има раздел 2.5., озаглавен „Дискриминация“, включващ следните разпоредби:

2.5.1. Като уважаваме правото на всеки да живее в сигурност и безопасност, няма да публикуваме материали, подбуждащи или насърчаващи омраза, насилие и всякаква форма на дискриминация.

2.5.2. Няма да посочваме расовата, религиозната, етническата принадлежност, ѝ сексуалната ориентация, умственото или физическото състояние, ако тези факти нямат съществено значение за смисъла на информацията.”

През 2008 г. неправителствената организация Фондация „Междуетническа инициатива за човешки права” и активисти от други неправителствени организации подадоха жалба до Комисията за етика в печата срещу публикации в национален ежедневник. Комисията прие, че липсва личен интерес за жалбоподателите, но ”поради обществения интерес и значимостта за медиите на повдигнатите с жалбите въпроси (свеждащи се до оценка на т.нар. hate speech), приема да бъде разработена препоръка към печатните медии, относно начина на представяне на проблемите на етнически, религиозни и други общности.”

В резултат на това решение Комисията за етика в печата прие Препоръка № 3 към печатните медии, в която са изложени следните важни положения:

1. „В повечето си проявления т.нар. „враждебна реч” е израз по-скоро на журналистическа и публицистична немощ за сериозно и задълбочено анализиране на причините за съществуващите социални и икономически проблеми на обществото... Този елементаристки подход освен че спекулира с епидермалните страсти на аудиторията, сочейки някакви абстрактни „лоши хора/лоши етноси”, не е в състояние да породии желаният резултат за ефективна промяна. Нещо повече - в дългосрочен план разрушава доверието в медиите като коректив и фактор за позитивно активизиране на политическата система чрез предлагането на алтернативни конкретни решения на съществуващите обществени проблеми.”

2. Комисията призовава журналистите да търсят във всеки конкретен случай „баланса между свободата на изразяването и възможността от използването на словото да настъпят вредни последици за определени членове на обществото,” като напомня, че „закачането на етнически етикети на проблемите, без да се предлагат подходи за тяхното решаване, не помага никому, включително и на самите тях.”

3. „Комисията не намира основание да започне да установява каталог на „политически коректни” и „политически некоректни” понятия. Всяка „забрана” за използването на дадена дума ще води след себе си искане за забрана на следваща дума, докато свободата на изказа не бъде поставено под въпрос.” В препоръката се напомня, че „един от смислите на свободата е в това да имаш правото да казваш неща, които не се

харесват на всички” и че в България тоталитарното минало е пряко свързано с период на задължителна “политическа коректност” в журналистическия изказ.⁵

Контекстът на проучените публикации

Проучването публикации от печатни, електронни и интернет медии има за предмет отразяването на темата с честването на годишнина от Илинденско – преображенското въстание. Темата, т.е. самата годишнина и честванията покрай нея са отразени в почти всички наблюдавани медии. Базата данни, изготвена на основата на проучването обаче, включва само публикации, за които има индикации, че съдържат слово на омразата или по някакъв начин нарушават етичните стандарти.

В проучения период са направени публични изказвания от представители на политически партии в България и Македония и обществени организации, от длъжностни лица, които са обект на отразяване в голяма част от публикациите. Отразени са и извършени действия – поставен е билборд с карта на Санстефанска България по границите, в някои градове и по главен път, проведен е събор, работни срещи, налице е реакция на консула на Гърция и на македонски медии, поднасяне на венци, публични скандирания, декларация до българския министър-председател. Всичко това са действия и събития от обективната действителност, които е логично да бъдат отразени от медиите. Логично е също, че репортажите са от югоизточна България и не се срещат регионални публикации извън този географски регион. Преобладават новинарските публикации/ емисии, публикувани са две интервюта – едното с председателя на ВМРО Красимир Каракачанов по БНР сутрешна програма, другото – със заместник председателя на ВМРО Костадин Костадинов пред новинарска интернет агенция.

Следва да се отчете, че селектираните на основата на проучването 15 публикации в базата данни са продукт на относително малък брой от медиите в България, покриващи относително малка част от аудиторията. Така например, аудиторията на единствената телевизия, чиито емисии и предавания са селектирани, се равнява на по-малко от 10 % от аудиторията на коя да е от националните ефирни телевизии. От радиата репортажи има в едно национално частно радио и регионалното му подразделение в Благоевград /отразени и в сайта, който представлява отделна медия/ и една от програмите на Българското национално радио /в действителност най-слушаната, но не в най-слушаните пояси, напр. няма констатиране на подобен вид

⁵ Целият текст на препоръката е достъпен на интернет адрес <http://www.mediaethics-bg.org/index.php?do=31&lang=bg> . Номерацията в горния текст е моя.

слово в новините/. От всекидневниците публикации има главно в един всекидневник, и два кратки репортажа в друг, докато публикации, пораждащи потенциални проблеми със слово на омразата или етиката не са констатирани в останалите, които обхващат по-голяма част от аудиторията. От многобройните електронни издания и новинарски агенции присъстват две. Може да се заключи, че публикациите, които са оценени в проучването като чувствителни от гледна точка на реч на омразата или етични стандарти, са достигнала до относително тесен кръг от медийната аудитория.

В публикациите се наблюдава липса на коментари и предимно изнасяне на факти, преразказ на коментари на политици и общественици или директното им отразяване.

Характеристика на словото, което се среща в представените публикации

В отделните публикации или отделни сегменти от тях се срещат няколко типа изказвания, според предмета им. В едни от тях се поставя въпросът каква е историческата истина. Сами по себе си тези публикации не съдържат въпроси, свързани с правомерността или етичността на словото. Втора категория публикации представляват по същество критика спрямо управляващите, че не се стремят към съвместно честване на празника с представители на управлението в Македония, че не водят правилна външна политика и политика в сферата на образованието и др. По същество тази категория е свързана с обществения дебат относно ефективността на управлението и е естествен за една демократична страна. Трета категория публикации разглеждат поведението на въстаниците като морален пример и изтъкват значението му за настоящето, като критикуват липсата на идеализъм сред съвременните хора. Едва ли е необходимо да се обосновава безвредността на този вид слово.

Четвърта категория публикации съдържа негативни оценки спрямо държавата Македония – „измислена”, „ограбва” история, личности, празници, „българска”, „не е свободна”. Тази категория изказвания очевидно е чувствителна и ще бъде разгледана по-долу. Пета категория изказвания представлява негативна оценка на обществени групи – „комплексарите в Скопие”, „неграмотни медии, политици”. Шеста категория е негативна оценка на личности – „празната глава на македонския премиер”, „неграмотник в Скопие” /пак за македонския премиер/.

Анализ на конкретните публикации

В публикациите се срещат следните конкретни изказвания:

1. Телевизия СКАТ, Новини в 17 и 19 часа, 21. 07. 2010 г.:

„В Македония живее един народ със силно българско чувство”

Изказването е на лидера на ВМРО Красимир Каракачанов. Същото не представлява „реч на омразата”. Това е така, тъй като не е налице подбуждане към насилие или съпротива. Не може да се квалифицира и като дискриминация или обида/ клевета. Това е така, тъй като от една страна, тези нарушения се осъществяват, когато словото е насочено към конкретни личности. От друга страна, изказването не е с позорящ характер, независимо от въпроса за истинността/ неистинността. Същевременно е чувствително и провокативно по отношение на населението в Македония. Медиите нямат избор дали да го публикуват, тъй като същото е част от политическата реч и обществения дебат в България. Стои въпросът за изпълнение на предписанието на Етичния кодекс „при отразяване на спорове ще се стремим да дадем възможност на засегнатите страни да изразят своята позиция” /1.1.6./, като несъмнено практическото му осъществяване не е лесна задача и съдържа риск за контрапродуктивност.

2. Дарик, Благоевград, 31 юли 2010 г., заглавие „ВМРО-НИЕ започна кампания "Не сме забравили"”:

„... Илинденско- преображенското въстание, което е ... и изкупителна дан на общия български стремеж към свобода”

Изразът не е сам по себе си реч на вражда или обиден. Въпросът е за балансирано поднасяне на словото и отчитане на чувствителността му, но не се засягат законови или етични стандарти.

3. „Македония е българска”

Изказването е цитат от транспарант. Няма характеристика на реч на омразата, клевета или обида. Явно е, че представлява чувствително за чувствата на македонците слово. Представена и е позицията на другата страна – реакцията на информационната агенция в Скопие Макфакс.

4. Агенция „Фокус”, 01 август 2010г., заглавие „Красимир Каракачанов: Това, че Македония е българска, е известно от няколкостотин години”:

„... някакви глупости за Александър Македонски, каквито в момента на македонския премиер му се въртят в празната глава.”

„ За последните 20 години ми е омръзнало да коментирам изказванията на неграмотните македонски медии и неграмотните македонски политици”.; „...комплексарите от Скопие”.

Изказването е на Красимир Каракачанов. Не е реч на омразата, но може да представлява обида спрямо конкретната личност. Следва да се има предвид качеството на премиера на публична фигура, което означава, че е длъжен за търпи критика в по-голяма степен от частните лица. Що се отнася до епитетите спрямо медиите и политиците, същите могат да са обидни, но не са конкретизирани медиите и политиците, поради което не може да се носи юридическа отговорност. Изказванията са ненужно остри по чувствителна тема. Би могло медиите да помислят как да се отразяват подобни изказвания, при ясното съзнание обаче, че не могат да се редактират, доколкото това би представлявало форма на цензура и ще попречи на гражданите да си съставят реална оценка за действията и думите на политиците /което в редица случаи е по-полезно за неутрализирането на речта на омразата – срв. Йерсилд с/у Дания/.

5. Агенция „Фокус”, 01 август 2010 г., заглавие „Костадин Костадинов: През 1903 г. българите в Македония и Тракия с нищо не отстъпват на тези от свободните предели в Княжеството”:

„Македония има претенции не само към нас. Тя краде история от всичките си съседи.”

„Новоизмислената македонска държава”

Изказването е на Костадин Костадинов, зам.председател на ВМРО. Не е реч на омразата, но е с негативна конотация спрямо македонската държава. Изказано е в рамките на директно интервю, поради което медията няма как да носи отговорност. Понякога показването на действителните мисли и позиции на политическите лидери е от полза за обществото, дори за да се узнае тяхната крайност /срв. Йерсилд с/у Дания/.

6. Българско национално радио, 02 август 2010 г., програма „Хоризонт”, предаване

„Преди всички“:

„... измислените символи на някаква си македонска нация“

Изказването е на Красимир Каракачанов. Не е реч на омразата, но е откровена проява на пренебрежение, засяга се чувствителността на хората. Стои практическият въпрос дали водещият не може да е по-активен с въпрос от рода на това дали политикът не смята, че подобно говорене има контрапродуктивен резултат. Едновременно с това на друго място в речта на политика се съдържа сравнение между идеализма на въстаниците и нежеланието на съвременните хора да „помогнат на една или друга справедлива кауза“. Тоест, възприемането на въстанието като идеал за проявяване на морални качества само по себе си не е контрапродуктивно, а напротив – може да се приеме за обществено полезно говорене. Тази втора част на изказването му придава по-балансиран характер, отколкото ако се възприема само цитираната по-горе фраза извън контекста.

7. Агенция „Фокус“, 02 август 2010 г., заглавие „Костадин Костадинов: Днешната дата е една от най-важните в българската история“:

„... и днес Македония не е свободна, и днес 90 % от територията на географската област от територията на географската област Македония не се намира в България, където трябва да бъде.“

Изказването е на Костадин Костадинов, зам. председател на ВМРО. Не е реч на вражда, нито е обидна. Стои въпросът за истинността на направените твърдения за нарушения на човешки права в Македония. По начало подобен тип изказване, доколкото поставя важни за обществото въпроси, като този за спазването на човешките права, би могло да е от значение за обществения дебат. Естествено, отговор на един такъв въпрос може да се даде само в рамките на самия обществен дебат, след изслушване на всички мнения. Поради това словото, макар да е чувствително, има потенциала да служи на обществения интерес. Въпросът е дали не следва да бъдат потърсени и други мнения с цел да се отрази поне в някаква степен и друга позиция.

8. Агенция „Фокус“, 02 август 2010 г., заглавие „А1: Всеки нормален българин смята Македония за своя, заяви Красимир Каракачанов“:

„Всеки нормален българин смята Македония за своя”

Изказването е на Красимир Каракачанов. Не е реч на омразата, но двусмислеността на фразата има потенциал да засегне чувствителността на хората в Македония. Интересното в случая е, че изказването е направено пред македонска медия, която е отразила и становището на другата страна. Същевременно отразяването в македонската медия е пресъздадено в българска медия – новинарска интернет агенция.

9. Дарик, 13 август 2010 г., заглавие „ВМРО-НИЕ прати декларация до Борисов за българите в Македония”:

„В документа се изразява безпокойството на воеводите относно неадекватната политика на българското правителство, свързана със заявената безусловна подкрепа на Македония за влизането ѝ в ЕС.”

Речта представлява критика към политиката на българското правителство. Всяка подобна критика, все едно дали е основателна и доколко, има място в политическия и обществен дебат в едно общество. Всяка предварителна цензура на подобна публикация от съображения за умереност на речта е неуместна. Не е налице омраза или обидност. Отразяването на съдържанието на една декларация е с информационен, а не с коментарен характер, поради което няма основание да се изисква публикуването и на друга позиция.

10. Телевизия СКАТ, 18 юли 2010 г., телевизионно предаване „Прокудени от бащин край”:

Предаването е интересно и се отличава от оставалите представени публикации по дискуссионния си характер. Въпреки че е налице възможност за включване на зрители, в това число такива с различни позиции и същата е реализирана, основен проблем на предаването е липсата на дискусант, който да представя другата гледна точка. Това е

и една от причините водещият също да е едностранчив в поведението си. Словото, което се изрича в предаването, не е слово на омразата, липсват и обидни конотации. Същевременно обаче то е едностранчиво и представя само една гледна точка, само от един аспект. От това страда качеството на предаването, при което се загубва стойността и академичният характер на представените становища. Етичният кодекс изисква в подобни случаи да бъде представена и втора гледна точка, за да може в спора зрителите да си съставят балансирана представа по темата.

Изводи и препоръки

От изложеното следват няколко извода. От една страна, нито една от подбраните публикации не съдържа подбуждане към насилие, съпротива или борба. Поради тази причина липсва основание медиите да не отразяват мненията на политическите и обществени дейци. От друга страна, по правило журналистите се въздържат от собствен коментар на изявленията на политиците, което в случай като този може би е подходящо поведение.

Независимо че в някои от изказванията е налице обидно или пренебрежително отношение, никое не съставлява обида или клевета по смисъла на закона. Изключение от това е оценката спрямо премиера на Македония, който обаче е публична фигура и подлежи на критика в по-голяма степен от частните лица.

Медиите, които са отразили събитията около честването на Илинденско – преображенското въстание, покриват относително малка част от аудиторията. Проблемът досега не е поставян и пред етичните комисии, за разлика от този за отразяването на теми, свързани с ромското малцинство.

От изложеното се налага изводът, че въпросът с отразяването на темите, свързани с Македония, по-скоро няма правни измерения. Същевременно обаче е несъмнено, че обсъждането и начинът на обсъждане пораждаат напрежение. Обсъждането на темите, които са отразени в подбраните публикации, не може да бъде избягвано или ограничавано, но би могло да се положат усилия спрямо начина на отразяване. Основен момент е да се има предвид, че пораждащите напрежение фрази и епитети не спомагат за решаването на проблемите, а имат потенциала да ги задълбочават. От полза би било журналисти, които отразяват темата, да имат възможност за диалог, по възможност перманентен, със своите колеги от Македония. Споделянето на

проблемите и собствените изводи за причините за тях и начините за преодоляването им е възможност за подобряване на качеството на публикациите.

В рамките на европейския контекст трябва да е налице стремеж към избягване на негативни окачествявания, насочени към държави или групи от съседна държава. Трябва да е налице по-голяма откритост и интерес към позицията и аргументите на другия, с цел дебатът да се провежда на по-високо ниво и да породи резултати, полезни за обществата на двата съседни народа. За тази цел е необходима култура на толерантност, която да създаде предпоставките за равенство в диалога и взаимно уважение, без които едно общество не може да се нарече „демократично“.

Анализ

на публикации в македонски медии в периода юли-август 2010 г. във връзка с честването на националния празник Илинден за прояви на реч на омраза, свързана с македоно-българските отношения

Йосиф Курчиев, журналист, Скопие

Елена Михайлова, асистент в Юридическия факултет „Юстиниан I“, Скопие

Контекст

Анализът разглежда вероятни прояви на различни форми на реч на омраза в македонските медии по отношение на македоно-българските отношения.

Анализът е разделен на следните части: а) анализ на правната рамка, целящ да даде разбиране за термина „слово на омраза“ в македонски контекст, както и неговото третиране от закона; б) дискурсен анализ на медийно съдържание отнасящо се за македоно—българските отношения в периода 20 юли и 20 август 2010г.

Подборът на временната рамка не е случаен, тъй като периодът непосредствено преди, след и на самия 2 август изобилства с разкази за честването на Илинденското въстание. Илинденското въстание, историческо събитие провело се на 2 август 1903г, е станало оттогава важна част от националната митология на двете страни и 2 август е придобил особено значение като национален празник, както на Македония така и на България; същевременно поради словесните конфликти относно историческото наследство на македонския регион, включващ историческото наследство на Илинденското въстание, някои медийни публикации на тази тема пораждават конфликти и политически напрежения поради различните интерпретации на историята. Медиен мониторинг беше проведен на представителна група от шест електронни медии, всички с национален обхват, (TV A1, TV Sitel, TV Kanal 5, TV Telma и TV Alfa), и седем ежедневника с голям тираж, разпространявани на цялата територия на страната (Dnevnik, Utrinski Vesnik, Vest, Nova Makedonija, Vreme, Shpic и Veчер). От общия брой публикации излезли по време на анализирания период, успяхме да отделим 30 като отнасящи се до македоно-българските отношения. Освен множеството публикации свързани с илинденския въпрос, срещнахме и друга важна тема отнасяща се до македоно-българските отношения – „Стружки вечери на поезията“, на които наградата Златен венец за 2010 бе връчена на българския поет Любомир Левчев.

I. Слово на омраза – Правна рамка

На международно ниво (както в повечето демократични страни по света), свободата на изразяването не е идеологически императив на едно ниво с някои други човешки права и обществени ценности. Следователно, не е позволено да се дава предимство на свободата на изразяването пред равенството и защитата от дискриминация.

Всъщност, свободата на изразяването е право, което малко или много е в сянка и не е първостепенно по отношение на други, не по-маловажни права. Такова е третирането му в системата на правата, гарантирани с Всеобщата декларация за правата на човека, Международния пакт за граждански и политически права, както и с Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация и европейските закони. Така би трябвало да се третира и в правната система на Република Македония.

Като се има предвид факта, че по силата на член 98 от Конституцията на Република Македония, международни актове ратифицирани в съответствие с разпоредбите на Конституцията са част от правната система на страната, по нататък в текста ще анализираме разпоредби на международното право по въпроса, като ги съпоставим със съответното национално законодателство, най-вече с Конституцията на РМ, Наказателния кодекс, Закона за задълженията и Кодекса на журналистите на Македония.

1. Международни източници

Речта на омразата трябва да се разглежда в светлината на правото на свобода на изразяване. Следователно, на първо място ще разгледаме разпоредбите на международни правни актове, които определят рамката на това право, за да можем да оценим начина, по който се регламентира забраната на речта на омразата.

Международният пакт за граждански и политически права (член 19) гарантира свободата на изразяване, но също така и поставя ограничения. При тези условия, ограниченията трябва да бъдат определени от закона и са необходими за зачитане правата и доброто име на другия, както и за защита на националната сигурност, общественения ред, народното здраве и морал. Този член трябва да се интерпретира и във връзка член 20 от Пакта, което допълнително ограничава правото на свобода на изразяване. В него се предвижда законова забрана на пропаганда на война, както и на национална, расова или религиозна омраза, която представлява подстрекателство към

дискриминация, враждебност или насилие (Приложение 1)⁶.

От документите на ООН можем да обърнем особено внимание на **Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация от 1965 г.** (по-специално член 4), която изисква от страните-членки да забранят речта на омраза или други форми на разпространение на пропаганда, основаващи се на расово или етническо превъзходство. Конвенцията също така забранява етническата и расова дискриминация, омразата и насилието.

Позицията на Европа в международен мащаб към езика на омразата е ясно определена. Становището на Съвета на Европа и ЕС е расизмът да бъде криминализиран.

Целта на тези организации е да се борят срещу него и тяхната борба е насочена не само към речта на расова ненавист, а към всички видове реч на омраза. Те имат ясно изразена позиция, че трябва да се противопоставяме на разпространението на словото на омраза, насочено към определени националности, религии и социални групи⁷.

⁶ Това балансиране се наблюдава при делото Faurisson срещу Франция ((4 I.H.R.R. 444) решението е взето на 8 ноември 1996 г.; Съобщение № 550/1993) пред Комитета за човешките права на ООН. Прецедентът е присъдата на Robert Faurisson, френски университетски професор, по обвинение за оспорване на престъпни деяния срещу човечеството (отричането на холокоста). Faurisson проповядва схващането, че газовите камери в Аушвиц и други нацистки лагери не са били използвани за унищожение и иска всички френски граждани да разберат, че "митът за газовите камери е невярна измислица" (Становище на комисията, параграф 9.5.). Той бе осъден според френския закон на Gayssot, според който оспорването на доказани престъпни деяния срещу човечеството се счита за нарушение. Комитетът решава, че осъждането на Faurisson е в съвместимост със защитата на свободата на словото, гарантирана от член 19 от Пакта, т.е. ограничаването на свободата на словото се основава на зачитането на правата и доброто име на другите хора. Тъй като изявленията на Faurisson подклаждат антисемитизъм, тяхното ограничаване служи на легитимната цел да подкрепя правото на еврейската общност да живее без страх от разпространение на антисемитизъм.

⁷ Ангажираността на Съвета на Европа и на ЕС не се ограничава само с действията на съдебни им власти. В рамките на Съвета на Европа има Европейска комисия срещу расизма и нетолерантността - ЕКРН, която е създадена през 1993 година. Нейната работа е насочена в две направления - разглеждане на проблема за всяка страна-членка поотделно и разработване на общи препоръки и тяхното разясняване. В рамките на ЕС бе основан през 1997г Европейски център за мониторинг на расизма и ксенофобията (EUCM) като център за борба с расизма и нетолерантността. През 2007 EUCM е наследен от Агенцията за основните права (FRA). В сравнение с ЕКРН на Съвета на Европа, FRA е консултативен орган за съдействие и експертна помощ по отношение на основните права и нейните дейности са насочени към събиране на

Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи на Съвета на Европа гарантира правото на свобода на изразяване, но се предвижда неговото ограничаване в демократичното общество, когато е необходимо да се защитят, наред с другото, репутацията или правата на другите (член 10 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи от 1950 г.).

Съществуват санкции, изисквания и ограничения, уредени със закон за защита на гражданите срещу дискриминация и за подпомагане на колективното благоденствие. Така че отново, правото на изразяване не е неоспоримо и балансът между конкурентни права се счита за необходим или подходящ, каквато е логиката на разсъждения при случая *Jersild* срещу Дания (1994 г.)⁸. Въпросът, който е трябвало да реши Европейският съд по правата на човека е бил дали датският журналист *Jersild* носи наказателна отговорност за подпомагане и подстрекателство на трима младежи, които са направили расистки изявления в интервюта взети от *Jersild* за телевизионна програма посветена на проблемите на обществото.⁹ ЕСПЧ решава, че присъдата на датските съдилища не е в съответствие със стандартите на Европейската конвенция. Прегледът на законността на присъдата му се превръща в балансиране на правото му на изразяване (докладване за факти и изразяване на становища по тях) и щетите, нанесени на засегнатата група от посланието на речта на омраза¹⁰.

Рамковото решение за борба с расизма и ксенофобията¹¹ си поставя за цел да създаде условия за сближаване на законодателството на страните-членки и по-тясно сътрудничество между техните съдебни системи и други органи относно действия включващи расизъм и ксенофобия (определена в раздел 4).

2. Правна рамка на Република Македония

От гледна точка на свободата на словото, член 16 гарантира свободата на личните убеждения, съвестта, мисълта и публичното изразяване, както и свободата на словото,

данни, консултации на институциите на ЕС и страните-членки и сътрудничество с гражданското общество и повишаване на осведомеността . [www.fra.europa.eu]

⁸ Решение на Европейския съд по правата на човека от 23 септември 1994 г., серия А, № 298.

⁹ Трина младежи, членове на групата "Greenjackets", са използвали реч на омраза срещу определени групи - в този случай датски граждани от африкански произход. В интервю те са дали обидни и унижителни квалификации за имигрантите (наричали са ги например "негри" и "животни") и *Jersild* излъчил възгледите им в редактиран от него документален филм, с което им осигурил широка публичност, която иначе нямало да получат.

¹⁰ Въпреки че всички съдии са се съгласили да се приложи балансирания подход, те не се разбрали каква тежест да се даде на засегнатите интереси. Болшинството от съдиите с гласуването си "против", са поставили прекалено голяма тежест на правото на изразяване на журналиста, и твърде малка на защитата на достойнството на жертвите на омразата.

¹¹ Чрез наказателното право на Европейския съвет на министрите от 19 април 2007 г. (Рамково решение срещу расизма и ксенофобията в ЕС)

публични обръщения, информиране на обществеността и създаването на институции за обществена информация. Този член на Конституцията, обаче, трябва да се разглежда заедно с разпоредбите гарантиращи гражданските и политическите свободи и права. В тази връзка и в съответствие с член 11, правото на физическо и морално достойнство е неотменим и всяка форма на изтезание, нечовешко или унижително поведение и наказание е забранена.

В контекста на формите на "омраза" трябва да имаме предвид гарантиране на свободата на религията и правото на изразяване на вярата свободно и публично, индивидуално или с други (член 19, параграф 1 и 2), както и свобода на сдружаване за упражняване и защита на политически, икономически, социални, културни и други права и убеждения, гарантирани от член 20, параграф 1 от Конституцията на Република Македония. От гледна точка на свободата на сдружаване, следва да се отбележи, че Конституцията ясно и строго (член 20, параграф 3) забранява програми и дейности на политическите партии и други сдружения на граждани насочени към насилствено разрушаване на конституционния ред на Републиката или подстрекаване към военна агресия или етническа, расова и религиозна омраза или нетърпимост. Накрая, според член 25 на всеки гражданин е гарантирано зачитането и защитата на правото на самостоятелен личен и семеен живот, на неговото име и достойнство.

Конституционните принципи формулирани по този начин имат свое конкретно изражение в законодателството.

Република Македония чрез своя **Наказателен кодекс**¹² криминализира някои престъпни деяния, като по този начин пряко или косвено санкционира речта на омраза. В раздел 18 (престъпни деяния срещу честта и доброто име) съществуват разпоредби за наказателна отговорност за клевета, обида, разкриване на лични или семейни обстоятелства, подкопаване репутацията на Република Македония и излагане на присмех македонския народ и други националности.

Според член 172 от НК, този който разпространи невярна или накърняваща честта и доброто име на друго информация се наказва с глоба. Ако разпространената невярна информация е такава, че да доведе до сериозни последици за живота и здравето на засегнатата страна или на близко до нея лице, нарушителят се наказва с лишаване от свобода от три месеца до три години. Отговорността се отменя, ако нарушителят докаже истинността на твърдението си или че е имал основателни съображения да вярва в истинността на разпространената информация. Всеки, който обиди друг, в съответствие с член 173, се наказва с глоба. НК отделно предвижда, че ако едно лице чрез използване на компютърна система публично излага на присмех друго затова че то принадлежи към група различна по раса, цвят на кожата, националност или етнически произход, или излага на присмех лица характеризиращи се с някоя от тези черти, се наказва с глоба или лишаване от свобода до една година. В тази наредба се вижда налагането на санкции за речта на омраза. Разкриването или разпространението на информация от личен или семеен характер за друг във вреда на доброто му име, в съответствие с член 174 от НК се наказва с глоба, а ако разпространената информация е с такава тежест, че може да предизвика или да

¹² Държавен вестник на Република Македония №. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7/08, 139/08 и 114/09: наричан за кратко 333

доведе до сериозни последици за живота и здравето на засегнатата страна или близо до нея лице, нарушителят се наказва с лишаване от свобода от три месеца до три години.

Наказателния кодекс (чл. 176) предвижда, че не се налага наказание на този, който употреби обидни изрази срещу друг в рамките на научно, литературно или художествено произведение, при сериозна критика, в изпълнение на служебни задължения, професия журналист, политически или други обществени дейности, в защита на свободата на публично изразяване на мнение или други права, или при защита на обществен интерес или други справедливи каузи, ако начинът на изразяване или на други обстоятелства от работата не са довели до обида или съществено накърняване на честта и доброто име на лицето. В тези случаи наказанието за клевета е изключено, т.е. всеки, който докладва за нещо съобщено на друг, не се наказва за клевета, както и всеки, който е възпрепятстван да упражни правото си на достъп до информация от обществен характер в противоречие на разпоредбите за свободен достъп до информация, което той може да използва в своя защита.

Ако нарушителят е провокиран от инцидент или грубо поведение на засегнатата страна, в съответствие с член 177, параграф 1, съдът може да наложи съдебно предупреждение на нарушителя. Ако нарушителят се извини на засегнатото лице и ако в съда признае изразите с които си е служил и разпространил, в съответствие с член 177, параграф 3 от НК, наказанието му се отменя.

Според Наказателния кодекс, подкопаването на репутацията на Република Македония се санкционирано от член 178 и ако се установи, че някой с намерение да се присмива публично, осмива Република Македония, флага, герба или химн ѝ, се наказва с лишаване от свобода от три месеца до три години. Същото наказание заплашва лице, което с намерение да се присмива публично осмива македонския народ и членовете на общностите живеещи в Република Македония.

Законът за задълженията на Република Македония¹³ търси гражданска отговорност (отговорност за вреди) в случай на нарушаване на правата на личността, които включват наред с другото правото на чест, репутация, достойнство, собствено име, неприкосновеност на личния и семейния живот и свобода.¹⁴ В съответствие с член 141, ал. 1 от Закона за задълженията (ЗЗЗ), когато лицето виновно причини вреда на друго лице носи отговорност за обезщетяване на засегнатата страна, а нарушаването на правата на личността се счита за неимуществена (нематериална) вреда.¹⁵ Такава вреда, в съответствие с ЗЗЗ, се обезщетява нематериално (морално удовлетворение) и материално (материално удовлетворение) в случаите, определени от закона. Морално удовлетворение се постига в случаите, когато засегнатото лице

¹³ Държавен вестник на Република Македония № 18/01, 78/01, 04/02, 59/02, 05/03, 84/08, 81/09 и 161/09; наричан за кратко ЗЗЗ

¹⁴ Държавен вестник на Република Македония № 18/01, 78/01, 04/02, 59/02, 05/03, 84/08, 81/09 и 161/09; наричан за кратко ЗЗЗ

¹⁵ Държавен вестник на Република Македония № 18/01, 78/01, 04/02, 59/02, 05/03, 84/08, 81/09 и 161/09; наричан за кратко ЗЗЗ

упражни правото си да поиска от съда да постанови присъдата да се оповести публично във вреда на виновната страна, или да разпореда нарушителят да се отрече от думите си, които са причинили вреда, или нещо друго, което да постигне целта по друг начин.¹⁶ В съответствие с член 189, в случай на нарушаване на правата на личността, съдът след като установи, че тежестта на нарушението и обстоятелствата по случая му дават основание, налага справедливо обезщетение, независимо от компенсациите на имуществени вреди, дори ако такива не се присъждат. При вземане на решение за налагане на справедливо обезщетение съдът трябва да се вземе предвид тежестта и продължителността на нарушението, което е причинило физическо страдание, болка и психическо насилие, както и целите на обезщетението, но също така да се увери, че то не служи на намерения несъвместими с същността и социалната му цел. За нарушаване на правото на чест и други личностни права, съдът, след като установи, че тежестта на нарушението и обстоятелствата по случая му дават основание, налага справедливо обезщетение, независимо от компенсациите на имуществени вреди, дори ако такива не се присъждат. Освен тези правила, в някои случаи, когато това е регламентирано с друг закон, прилагат се другите закони. При определяне размера на справедливото обезщетение, съдът трябва да вземе предвид времето изминало от причиняване на вредата до вземане на решение, ако продължителността на изчакване за справедливо обезщетение и други обстоятелства налагат това.¹⁷

Законът за превенция и защита от дискриминация на Република Македония¹⁸, има за цел да осигури превенция и защита от дискриминация¹⁹ при упражняване на правата, гарантирани от Конституцията на Република Македония, законите и ратифицираните международни договори. Член 3 от Закона забранява всяка пряка или косвена дискриминация, предизвикване, подстрекаване и подпомагане на дискриминация²⁰ основаваща се на раса, цвят на кожата, пол, принадлежност към маргинализирани групи, етническа принадлежност, език, националност, социален произход, вероизповедание или религиозни и други убеждения, образование, политическа принадлежност, лично и обществено положение, умствени и физически

¹⁶ 333, член 187

¹⁷ 333, член 192, пара 2

¹⁸ Държавен вестник на Република Македония № 50/2010, Решение на Конституционния съд на Република Македония №. 82/2010 от 15 септември 2010 г., публикувано в Държавен вестник на Република Македония № 127 / 2010.

¹⁹ Държавен вестник на Република Македония № 50/2010, Решение на Конституционния съд на Република Македония №. 82/2010 от 15 септември 2010 г., публикувано в Държавен вестник на Република Македония № 127 / 2010.

²⁰ Член 5, ал. 1, абзац 4: Дискриминационно държание и отношение е активно или пасивно поведение в обществения живот на лице от държавните органи, както и на лице или юридически лица от частния и публичния сектор, които на дискриминационна основа създават привилегии или лишават от привилегии други лица по несправедлив начин или ги излагат на несправедливо и унижително отношение в сравнение с други лица в подобно положение;

увреждания, възраст или семейно положение, имуществено състояние, здравословно състояние или друго основание регламентирано със закон или ратифицирано от международно споразумение (в по-нататъшния текст: дискриминационна основа). Този закон се прилага от всички държавни органи, органи на местното самоуправление, публични институции с правна власт, юридически и физически лица, включително и в областта на информиране на обществеността и медиите²¹. Законът дефинира като тормоз (член 7) действие, което има за цел да накърни достойнството на лице или да създаде заплаха, враждебна, унижителна или застрашителна среда или практики. Призоваване и подстрекаване към дискриминация (член 9) са дейности, с които лице пряко или косвено предизвиква, подстрекава, инструктира или насърчава друго лице да извърши дискриминация.

По отношение на поведението на медиите и журналистите, следва да се вземе под внимание **Кодекса на журналистите в Македония**²², чийто член 10 строго забранява словото на омраза в журналистическата работа, като посочва: "Журналистите не трябва съзнателно да създават или обработват информация, която застрашава човешките права и свободи, да не използват езика на омразата и да не подстрекават към дискриминация от какъвто и да е вид (по отношение на националност, религия, пол, социална класа, език, сексуална ориентация, политическа ориентация ...), а член 11 призовава за зачитане на различията по такъв начин, че "Журналистът да спазва общите обществени стандарти на почтеност и да зачита етническите, културни и религиозни различия в Република Македония".

II. Дискурсен анализ на медийни материали (20 юли - 20 август)

1. Честване на националния празник Илинден

Македонските електронни и печатни медии фокусираха основно вниманието си на "инцидента" с транспарант на българската ВМРО на Красимир Каракачанов с лозунг "Македония е българска", което, разбира се, подразни македонската общественост, въпреки че Каракачанов и неговата партия не играят значителна роля рамките на българския политически живот.

Медиите по принцип отразяват събитието и реакциите на хората които са присъствали, т.е. членове и привърженици на ОМО "Илинден". Няма официални коментари или провокации, но неофициално това се коментира от членовете на нерегистрираната ОМО "Илинден".

А) Цитат от вестник "Време" от 03.08.2010: " Стойко Стойков, лидер на ОМО "Илинден – Пирин " казва, че македонците в България вече са свикнали с провокациите на ВМРО на Каракачанов. По думите му, Каракачанов и неговата партия са създадени от българските сили за сигурност, за да работят срещу македоно-българските отношения и че надсловът "Македония е българска" е израз на позицията на всички български

²¹ Член 5, ал. 1, абзац 4: Дискриминационно държание и отношение е активно или пасивно поведение в обществения живот на лице от държавните органи, както и на лице или юридически лица от частния и публичния сектор, които на дискриминационна основа създават привилегии или лишават от привилегии други лица по несправедлив начин или ги излагат на несправедливо и унижително отношение в сравнение с други лица в подобно положение;

²² http://www.znm.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=62&lang=mk

националисти. "

Б) По същия начин този лозунг се коментира от няколко други медии. Например, телевизия Алфа, в репортаж излъчен на 01.08.2010 в новините в 17:30 часа казва: "питахме македонското министерство на външните работи каква е официалната му позиция по отношение на подобни инциденти, свързани с българския депутат, но не получихме отговор. Въпреки че материалът е бил излъчен и от някои българските медии, нямаше официална реакция от София. Красимир Каракачанов е добре известен както на македонската така и на българската общественост. Само преди месец той призова българските институции да са по-активни, за да могат македонците, живеещи в Албания, да се обявят за българи при предстоящото преброяване на населението".

В) Телевизия Сител разглежда същото събитие по малко по-различен начин. В новините в 18:00 ч на 01.08.2010 се казва следното: "според агенция БГНЕС, честването на Илинденското въстание пред мемориала на героите на Илинден е започнало със скандал. Транспарант с надпис "Македония е българска" е бил показан в началото на церемонията от членове на ВМРО от София, начело с Красимир Каракачанов. Според репортер на БГНЕС, транспарантът не е бил махнат въпреки предложението на актьора Николай Кимчев, домакин на церемонията. Кимчев се е опитал да обясни на член на ВМРО от София, че събитието не е политически митинг, но лозунгът си останал".

Г) По подобен начин реагира ТВ Канал 5 в новините от 17:00 ч. като казва: "Красимир Каракачанов излезе с нова провокация към македонската нация. С транспарант с надпис "Македония е българска" той и неговата партия отбелязаха годишнината пред мемориала на илинденските герои близо до Благоевград. Активист от партията ВМРО на спорния лидер, издигна лозунга в началото на церемонията и не го свали до края ...".

Д) За отбелязване е, че няколко медии наричат Каракачанов спорен лидер, но не обясняват защо. Така информацията остава непълна поради простата причина, че не всеки зрител или читател знае кой е Каракачанов, нито защо е "спорен". Например, в ежедневника "Вечер" от 02.08.2010, със заглавие "Красимир Каракачанов, лидер на ВМРО - БНД" се цитира негово изявление без никакви допълнителни коментари. Вестникът публикува следното изказване на Каракачанов (в раздела "Цитат на деня"): "Нормалният българин, който не е обременен с никакви глупости за Александър Македонски, някаква си древна македонската нация и подобни изопачени неща, нормално е за всеки българин в свободна България да счита Македония като част от националното българско пространство."

Не е ясно, обаче, какво трябва да ни каже този цитат, ако няма обяснение, къде е направено изявлението, пред кого и кога. В същото време, съществува вероятност, че скритата цел за експониране на този цитат като цитат на деня е да предизвика определено отношение сред читателите на вестника.

Е) В новините от 18:30 часа по Телма ТВ се казва: "честването на Илинденското въстание не мина без провокации предизвикани от разкази за Велика България и други

инциденти, благодарение на няколко радикални политическите партии, произлизащи от същия източник: ВМРО - БНД на Красимир Каракачанов и ВМРО - НИЕ на Петко Атанасов .. " В допълнение към репортажа следва същата информация за транспаранта. Зрителите, обаче, остават без обяснение защо тези политически партии са "радикални" и кой е "същия източник" от които те произлизат, като по този начин малко от тях могат да разберат напълно каква е целта на цялото изявление.

2. Любомир Левчев, носител на наградата "Златен венец" на Стружките поетични вечери

Второто значимо събитие получило доста медийно покритие в анализирания период е 49-то издание на годишния фестивал Стружки поетични вечери. Две събития отличиха Стружкия фестивал 2010 г: за първи път носител на "Златен венец" за поезия стана български поет, а церемонията по награждаването бе политизирана от присъствието на президентите на двете страни. По времето на Стружките поетични вечери те имаха работна среща във вила Биляна в Охрид.

Общо взето, всички събития около пристигането на Левчев и престоя му в Македония, както и церемонията по връчване на Златния венец бяха обхванати изцяло от медиите, а речта на Левчев бе цитирана в тях.

А) Един от националните ежедневници "Дневник", на 19.09.2010 цитира анонимен коментар на читател, че за Левчев се твърди, че не признава съществуването на отделен македонски език и пита, "дали това е човекът, когото ще наградим със "Златен венец"?", добавяйки, че "изборът му е бил придружен от противоречиви мнения сред македонската общественост", обаче тези твърдения не се проучват допълнително от медиата. Вестникът цитира по-късно Левчев да казва, че никога не е казвал такива неща и че осъжда "софийските зли езици". Това прави още по-противоречиво съдържанието, но останалата част по въпроса е отразена професионално и изчерпателно, включително и срещата на двамата президенти, която се представя чрез официалното съобщение за медиите.

Б) В материал озаглавен "Пиша любовни думи, а не антимакедонски", вестник "Време" на 20.08.2010 цитира изявление на Левчев: "Никога в живота си не съм казал или написал една лоша дума срещу Македония. Писал съм единствено любовни думи. И това не винаги е допадало на някои ". (...) " Той не пестеше похвалите за Струга, за фестивала, за голямата чест, която Македония му е оказала с награждаването му със "Златния венец" пише "Време "и по-нататък цитира: „ Между нашите народи съществуваха невидими стени, изградени от лъжи. Мисля, че е особено важно, че културните връзки между нас се прочистват. Може би все още не са толкова чисти, колкото водата в Църн Дрим, но важното е, че се развиват" (...) "Като подчерта, че са му били приписвани изявления във връзка с македонския език и народ, Левчев припомни, че неговата връзка с Македония и Струга е била винаги дълбока още когато преди седемнадесет години за пръв път е бил тук и е дал първото си интервю в Македония".

Подобни материали от същия ден могат да се намерят "Утрински весник" и "Дневник". През същия период, медиите са информирали за срещата в Охрид на президентите на двете страни - Георге Иванов и Георги Първанов и за присъствието им на Стружките поетични вечери, като се позовават само на официално съобщение за пресата от канцеларията на Иванов, тъй като не е имало пресконференция за събитието.

III. Заключениелни бележки

Македонските медији не са разпространявали јавни форми на реч на омраза (определена како акт, којто има за цел да обиди некојој въз основа на лични качества или принајдељност) в периода, в којто са били изследвани. От друга страна, създава се впечатление, че в опитите за безпристрастното разпространение на информация без излишни коментари и омраза, има скрити предубеждения при обсъждането на възпроса за македонско-българските отношения. Възприета е позицията че проявата не е задължително промакедонска или антибългарска, а по-скоро че "възниква проблем" когато се повдигне възпрос за това. Този вид предубеждения са отразени в излишно и прекомерно покритие на радикални български националисти в македонските медији, без да се даде необходимата допълнителна информация за тези политики.

Типичен случай за това е маргиналният извънпарламентарен български политик Красимир Каракачанов - докато рейтингът и покритието му в средствата за масова информация в България са ниски в сравнение с други политики в страната, той получава много по-висока видимост в македонските медији, подобно на официален представител на българското правителство, точно поради липсата на контекстуализация. В случая с поета Левчев, някои от медиите бяха приели, че той е противоречив и "антимакедонски" настроен и поради техния дискурс, пристигането му в Македония беше отразено како политически спорен случай. Този вид отразяване, без да включва реч на омраза, не успява да филтрира и неутрализира предразсъдъците заложени в по-широкия социален диалог.

Оттук следва, че таково отразяване може да представлява провокация или че може да даде повод за прояви на реч на омраза, както се вижда от Интернет сайтовете на медиите. Например, историята за действията на политическата партия на Каракачанов на сайта на А1 ТВ предизвика разгорещена дискуссия съдържаща доста елементи на реч на омраза (<http://a1.com.mk/vesti/default.aspx?VestID=125930>). Освен това, както се вижда от анализа на социалните медији, често новините от традиционните медији могат да предизвикат реч на омраза, което може да доведе до "Интернет войны" между македонски и български коментатори. Следователно, традиционните медији носят отговорност, че освен да предотвратяват реч на омраза, те трябва да спомагат за премахването на стереотипи, предразсъдъци и съдържание, което може да се окаже подстрекава към реч на омраза, както и да противодействат на малко параноичния дискурс, че македоно-българските отношения се приемат за противоречиви и конфликтни.

Накрая, искаме да споменем нашите ограничения по отношение на този анализ – твърде краткият период за провеждане на това изследване. Времето рамка от само 30 дни е твърде ограничена, за да направим по-задълбочени заключения за това дали материали от македонските медији през годината съдържат елементи на реч на омраза. Продължението на този проект или други бъдещи проекти на тази тема ще трябва да отговорят на предизвикателството да проследят и анализират медийно съдържание през по-дълъг период, през којто е възможно дори и незначителни действия и изявления да предизвикат гняв сред някои индивиди, които може да реагират на това с реч на омраза.

Слово на омразата във взаимоотношенията между македонци и българи в новите медии

Анастас Вангели, анализатор в Центъра за изследвания и политики, Скопие

На фона на съществения принос на новите технологии за многостранното развитие и усъвършенстване на живота и ежедневието на хората, те със сигурност са направили възможно и дори са стимулирали появата на някои негативни аспекти в човешките взаимоотношения. С тяхната достъпност и сравнително ниски изисквания по отношение на използването им (като ниво на познание, финансови възможности и техническа обезпеченост), популярността им сред всички социални категории (за разлика от първите години след появата им, когато бяха познати и достъпни само за ограничен кръг хора), днес новите медии са вездесъщи с присъствието си в ежедневието на всички, които ползват интернет. Тяхното влияние в малки страни като Македония и България днес е особено голямо, като огромна част от съдържанието в мрежата в момента се генерира именно от индивидуални потребители, а не от фирми или Интернет издания.

Негативната страна на новите медии включва, наред с останалото, и словото на омразата. В резултат на лесната им достъпност, но и заради самата им същност (масовост, сравнителна анонимност и възможност индиректно, но публично да „срещнеш“ своя опонент), много хора преминават бариерите, които ги възпират от използването на езика на омразата в ежедневието, когато са далеч от клавиатурата на компютъра (липсва им публика, опоненти и кураж). Точно такъв е случаят с много македонски и български потребители на Интернет, ангажирани в непрекъсната и разнопосочна война на много фронтове (блогове, Facebook, YouTube и дори порносайтове), при която хвърлят един срещу друг най-отвратителните и обидни фрази, които човек може да си представи, и които са ярки примери за слово на омразата.

Сблъсъците между македонските и българските киберактивисти на омразата ескалират с бурното развитие на македонската „блогосфера“ от 2004/2005 година насам и създаването на най-популярната в Македония платформа за блогъри “Blogeraj” (www.blog.com.mk, по-късно - www.blog.mk) през 2006/2007 г. Онова, което е действително изненадващо от самото начало на съществуването на блог-платформата, е интензитетът на враждебността. Поради близостта на езиците, блогърската война между македонци и българи се вихри с ярост, често изпълвайки

главната страница на платформата, принуждавайки много блогъри да напуснат, водени от нежеланието си да участват в подобен вид комуникация. Твърде често македоно-българските вражди принуждават различни блогъри, предимно македонци (те съставляват болшинството от участниците, на фона на малкия брой българи, и се чувстват домакини, предвид „македонската“ принадлежност на платформата) да призовават останалите към действие за да бъде разрешен проблемът. Понякога тези призови придобиват формата на открити враждебни антибългарски послания и слово на омразата, а понякога - на публични призови към редакторите на платформата да отнемат достъпа на българските потребители. И накрая – появяват се също различни „призови за бойкот“ на съдържанието и коментарите, поствани от българи, за да не си изпускат нервите разни самообявили се „патриоти“ и онлайн „защитници на нацията“. Други правят опит да налагат миролюбива и реалистична реторика. Наскоро македонският блогър Mecheto Ushko (mecetousko.blog.mk) разсъждаваше по темата, определяйки я като деструктивна и неразумна.

"На тази платформа (...) непрекъснато се появяват разни нови хора, които не правят нищо друго, освен да сеят вражда и шовинизъм чрез груби жаргонни подмятания за България и нейните граждани. Обзалагам се, че (...) онези, които ползват тази платформа от нейното създаване, ще си спомнят отвратителния коментар, който предизвика възмущението дори на българските медии (...). Те вероятно също помнят и най-коментираният изобщо постинг, включващ повече от 15 хиляди публикации за българската нация и държава (...)"

Словото на омразата между македонци и българи се проявява преди всичко като продължение на съществуващите исторически вражди, но също така и на общите стереотипи – македонци назовават българите „татари“ или „монголи“ (пример за ориенталска реторика, при която наличието на азиатски черти се определя като признак на изостаналост), които приличат на коне и чиито жени са лесно достъпни, особено за македонските мъже; българи пък определят македонците като изостанали в развитието си хора с промити мозъци, които са манипулирани от комунистите. Излишно е да се отбелязва, че и двете си проявления тази реторика освен националистична, е... ксенофобска, хомофобска и крайно сексистка. Така например, хора, които използват езика на омразата, често постват картинки, изобразяващи хомосексуално общуване, което в ценностната система на радикалния национализъм се приема като изключително негативно явление и има за цел за принизи и дълбоко емоционално да засегне онези, към които е насочено.

Показателни примери за слово на омразата, използвано от македонски блогъри могат да се видят в така наречения "LogBlog" <http://logblog.blog.mk/>, чието мото е: „Смърт на

про-българите, свобода за света”, а под изображение на Адолф Хитлер се чете на немски забранено за про-българи, сектанти и кучета. Друг блог, в който често се среща език на омразата спрямо българите е “Darvel” (darvel.blog.mk). Конкретен пример е пост, озаглавен „Татари... крадци, какво друго” , където Darvel твърди, че авторите на българската Wikipedia са откраднали снимка от неговата лична колекция, заявявайки следното:

"Не е истина какви гадняри са тия „татари”... Първо – крадат нашата национална история, после – крадат моята фамилна история, а сега – и моите снимки. Проклети татарски нещастници.. Не можяхте ли поне да изрежете тази снимка?(...)"

Друг пост от Lavot, (lavot.blog.mk) коментира историческата роля на българската екзархия като основно отрицателна. Писанието е озаглавено „Татарите са си татари” и включва цитат на основателя на екзархията, който твърди, че екзархията се опитала да асимилира културно македонския народ преди повече от век (основана през 1870 г., тя е била активна в Македония до 1912 г.) Това е показателен пример за това, как понякога (погрешно) тълкуването на исторически документи може да предизвика обидни думи и инсинуации. Размяната на злостни реплики и коментари продължава:

[българин казва следното на английски, намеквайки че няма македонски език, и използва прилагателното FYROMIAN като обидна дума]:

Не говоря FYROMIAN:((((...)

Ти говориш ли някакъв човешки език???

Като АНГЛИЙСКИ, БЪЛГАРСКИ???

[Македонец отговаря на македонски, хвърляйки хомофобска забележка]:

Всички българи са педерастични по душа и сърце, които разбират и виждат само онова, което искат да видят, изключвайки всичко, което не пасва на техните възприятия. За тебе, татарска курво, решението е само идване на такъв като

Хитлер, който да изтреби всички курвенски души като теб.

[по-нататък, след размяна на обиди и злостни забележки, македонец призовава към употреба на оръжие]

Стига сме мълчали (македонците) и това важи за всичките ни съседи. Ако не започнем (война, конфликт или нещо от този род) ще трябва дълго да се отбраняваме преди да можем да атакуваме с пълната си мощ. Между другото, установих защо българите са ни така бесни... твърде често сме „чукали“ техните жени в миналото за дребни пари, а пък днес – просто за кеф [...]

Словото на омразата не свършва с това. И други платформи сред новите медии се превръщат в място на задочни „дигитални срещи“ на националисти от двете страни. Така например YouTube представя видеоматериал от българска телевизия, която представя като жертви българи в Македония (вероятно напълно основателно), но там е пълно и с предрасъдъци по отношение на Македония и слово на омразата, насочено към македонци. В коментарите под видеоматериала, публикувани главно на английски, могат да се видят шокиращи писания:

"Шибани македонски глупаци... огън да ги гори, да бъдат насилвани децата им, бащи и синове... да ги избият до крак... те не заслужават да живеят, щом казват, че са македонци... България е създадена през 681 година, а кога е създадена Македония? Коя е историята на Македония – няма такава история, те просто са напуснали България и са създали тая шибана държава...Избийте ги тия нехранимайковци.. няма милост за хора, които се наричат македонци... никаква пощада"

В YouTube се намират няколко видеоклипа озаглавени „Македония е българска“, както и клипове като „Вардарска Македония – неразделна част от България“, „Македония – западна България“, "FYROM е измама (Македония е в Гърция, FYROM е България)", " Македония – най-скъпата ни българска земя " и т.н. Има също и клипове като „Македонската истина – български лъжи“ и др. И докато всички тези заглавия са преди всичко демонстрация на радикален национализъм, човек не може да се отърси от впечатлението, че те са изпълнени с предрасъдъци, инсинуации и омраза. По логиката за лъжа и истина, за „мое“ и „твое“, „другите“ се представят като отвратителни, измамни крадци и по принцип – лоши хора, които трябва да бъдат

наказани и на които трябва да бъде даден урок. Оттам и този истински ужасяващ език.

Дори най-популярната и привидно космополитна социална мрежа - Facebook става поле на езика на омразата между двете страни. Има безброй индивидуални постинги, които съдържат елементи на езика на омразата. В същото време, Facebook позволява обединяването и комуникацията между хора със сходни интереси (дори ако това е радикален национализъм и омраза към различния). В резултат са създадени много групи, отделни страници и „каузи“, основани на омраза. Голям брой са обявени за недопустими и са забранени и въпреки това, подобни съществуват и до днес. Сред тях има такива с десетки, стотици, хиляди и десетки хиляди членове. Човек може лесно да намери страници озаглавени: „Нека се съберем два милиона и да идем в България на секс“, където са публикувани отвратителни писания за българските жени; „България – Татаристан, истината за света е над тази за България“ (представяща карта на Велика Македония), „Докато мога да носия оръжие, българин няма да стъпи в Македония – Гоце Делчев“, „О татари, о турко-монголи, можете да лапате македонски кур“ - всички преливащи от омраза; в същото време могат да бъдат видени и страници като „Най-великите „бисери“ на Македонизма“ с официално определение, в което се твърди „Тази страница има за цел да създаде общност, която се надсмива и отхвърля МАКЕДОНИЗМА като теория“ и съдържа много грубости и обиди; или „Македония е българска земя! Македонската история е фалшификация“ , „Македония е българска! Световната история е над македонската“ и „България да си поиска западните покрайнини и Струмица пред съда в Хага“ - всички съдържащи преднамереност и елементи на езика на омразата.

Остава открит въпросът как да бъде третиран този очевидно съществуващ проблем. Един положителен аспект е фактът, че поне езикът на омразата не остава скрит под чергата, а вече е видим за обществото чрез новите медии. Във всеки случай, предизвикателството да се търси решение неизбежно ще изведе на преден план дебатът за възможната цензура, за по-строгата регулация и за евентуалните санкции спрямо онези, които си служат с подобен език. Не бива да се забравя, все пак, че съдържанието, което се появява в новите медии, отразява нашето ежедневие. Въвеждането на санкции спрямо езика на омразата в мрежата няма да изкорени омразата у хората и няма да реши проблема в дългосрочен план. Проблемът, наречен „език на омразата“, е въпрос за самото му съществуване. Гражданското общество и медийните кампании, както и съвместните действия, могат да имат далеч по-добри шансове. В опитите да се влияе върху културата и взаимоотношенията на онлайн общността, македонски блогър, който пише за живота в София или български блогър, който пише за живота в Скопие със сигурност биха могли да имат по-голям шанс, отколкото политиката на строга цензура.

Съвместни препоръки

към медиите и представителите на гражданското общество в България и Македония за ограничаване на ролята на медиите в разпространяването на реч на омразата

Въведение:

Настоящите препоръки са разработени като част от съвместния проект на Фондация „Център за радио и телевизионно обучение – Промедиа“ в България и „Център за развитие на медиите“ – Скопие, Македония, чиято цел е да се анализират причините и да се установят механизми за ограничаване на речта на омразата спрямо съседната страна в медиите на двете държави. Препоръките се основават на национални аналитични доклади за речта на омразата в медиите на двете страни, които се базират на медиен мониторинг проведен с обща методология. Тези препоръки са резултат от дискусията на двете национални групи от експерти, работили по темата в рамките на проекта.

Тези препоръки нямат претенцията да бъдат изчерпателни, нито да предлагат окончателно решение на проблема с речта на омразата в медиите на двете страни. Подобна задача е извън обхвата на настоящия проект. В краткосрочен план инициативата цели да отвори канали за комуникация между медийните експерти, представителите на гражданското общество и лидерите на общественото мнение от двете страни по въпросите на речта на омразата. Препоръките целят и стимулирането на обществен дебат по ролята на медиите в размяната на реч на омразата между България и Македония, като по този начин допринесат за намаляване на подобни материали в основните медии на двете страни.

Този конкретен списък от препоръки е проект, изготвен от експерти. Той е отворен за последващо обсъждане, което ще завърши със съставянето на окончателни препоръки. Те на свой ред ще бъдат представени на заинтересованите страни в двете държави при приключването на проекта.

Целева аудитория:

Тези препоръки са предназначени за ползване като професионална отправна точка от журналисти, активисти на гражданското общество и медийни експерти в България и Македония. В същото време, те са открити за ползване от всеки друг заинтересован. Политическата и медийната им употреба /или злоупотреба/ може да помогне за повишаване на обществения интерес и да стимулира обществен дебат по темата, което е една от целите на инициативата.

Препоръки:

1. Да се постигне съгласие по единна дефиниция на „речта на омразата“, която да я разграничи ясно от клеветата и обидата и от свободата на изразяването.

Свободата на изразяването е един от основополагащите принципи на демократичното общество и всяко обсъждане на речта на омразата трябва да се съобразява с факта, че ограничаването на тази свобода е недопустимо извън случаите, предвидени в закона. Докато клеветата и обидата са дефинирани и преследвани от закона, в правните системи на България и Македония няма законово задължителни дефиниции на речта на омразата.

Като общо правило „речта на омразата“ трябва да се разбира като **реч, която проповядва и стимулира извършването на насилие или престъпления базирани на омразата**, в този случай – на основата на национална идентификация **и която създава климат на омраза и предразсъдъци**, които на свой ред могат да стимулират извършването на подобни престъпления.

Пример за правно задължителна /но без необходимите механизми за прилагане/ дефиниция на речта на омразата съществува в българската конституция:

„Чл. 39. (1) Всеки има право да изразява мнение и да го разпространява чрез слово - писмено или устно, чрез звук, изображение или по друг начин.
(2) Това право не може да се използва за накърняване на правата и доброто име на друго и... към разпалване на вражда или към насилие над личността.“

Препоръчва се медиите и експертите да прилагат подобна дефиниция на речта на

образата и да създадат саморегулационни механизми, чрез които да гарантират нейното прилагане.

2. Да се дефинират националните особености на речта на омразата

В редица случаи медиите на България и Македония провокират гневни реакции от другата страна на границата неволно, заради **непознаване или липса на чувствителност** към общественото мнение и установените национални консенсуси в двете общества. Пример за подобна практика е политиката на много български електронни медии да не превеждат изказвания на македонски език. В повечето случаи това се дължи на предположението, че аудиторията ще ги разбере и без превод, но липсата на превод често бива тълкувана в Македония като негласна подкрепа за отказа на българската държава да признае официално съществуването на македонски език.

Препоръчва се подобни неволни актове на провокация да бъдат анализирани и избягвани.

3. Отразяване на случаите на реч на омразата

При анализа на речта на омразата в медиите е препоръчително да не се преувеличава тяхната роля в създаването на напрежение между двете страни. От медиите не се изисква да не отразяват случаите, когато някой друг използва реч на омразата. Препоръката е те самите да не използват и мултиплицират подобна реч и да идентифицират като такава речта на омразата, използвана от други.

4. Идентифициране на политическия ПР (публикации зад граница)

Докато медиите имат свободата да отразяват изказвания на политици или други значими фигури от съседната страна, които съдържат елементи на реч на омразата, препоръчва се журналистите да анализират дали тези изказвания не са част от политически ПР, предназначен за собствената аудитория. Някои политици съзнателно използват медии зад граница за да привлекат внимание у дома, което не могат да получат на собствена територия. Препоръчва се на медиите да се консултират със

своите колеги зад граница за да не предоставят подобен тип безплатни услуги на политическия ПР на определени политици.

5. Измерване на относителната тежест на публикациите

При цитирането на публикация в медия от другата страна на границата е препоръчително да се прилага и информация за нейния приблизителен тираж или рейтинг. Това би помогнало да се избегнат случаи, в които публикация с реч на омразата в маргинална местна медия се цитира в основна национална медия от другата страна на границата, което мултиплицира многократно ефекта от казаното.

6. Ограничаване употребата на стереотипи

Негативните взаимни стереотипи за двете нации са създавани в продължение на много години и са пуснали дълбоки корени в съзнанието на мнозина от двете страни на границата. Медиите от двете държави трябва да преценяват внимателно дали използването на тези стереотипи не допринася за създаването на климат на омраза и предразсъдъци, което би представлявало разпространяване на реч на омразата.

7. Да се прави ясна разлика между индивидуални изказвания и официални позиции

Препоръчва се стриктно спазване на правилото за позоваване на източника при цитиране на изказвания съдържащи реч на омразата. Изказвания на отделни политици не бива да бъдат представяни като мнение на цялата нация.

8. Да се избягват обобщения

Избягването на обобщения е ефективен инструмент срещу речта на омразата, която по принцип цели създаването на „групов“ враг. Това се отнася и за медиите. Идентифицирането на конкретни носители на речта на омразата сред тях е добра идея. Обвиняването на медиите като цяло не е.

9. Поставяне на носителите на реч на омразата в контекст

При цитиране на изказване на политик от съседната държава, което може да бъде тълкувано като реч на омразата, е важно да се предоставя на аудиторията и обективна информация за ролята на този политик в политическия процес на страната. Например някои от най-известните български автори на изказвания с елементи на реч на омразата, които предизвикват гнева на македонската аудитория имат крайно ограничено влияние върху българската политика и обективно не заслужават степента на внимание, което им се отделя зад границата. В подобни случаи е важно да се информира аудиторията, че тази политици не говорят нито от името на държавата, нито от името на народа на България и имат ограничено въздействие при формирането на българската вътрешна и външна политика.

10. Комерсиализация и лош вкус

Играта с негативните стереотипи на аудиторията е едно от основните драматургични правила на забавната телевизионна продукция в комерсиалния ѝ вариант. Подобна забавна продукция може да прилича или да съдържа елементи на реч на омразата, но тя не бива да бъде тълкувана от другата страна на границата като новина или като официална позиция на държавата. Свободата на словото наистина понякога излага на показ лошия вкус, но неговият ефект върху двустранните отношения не бива да бъде преувеличаван.

11. Дописници

Много от случаите на недоразумения при представянето на изказвания като реч на омразата идват от факта, че повечето български и македонски медии нямат свои кореспонденти зад границата и разчитат на информация от втора ръка. Препоръчва се да се обмисли възможността за използване на собствени дописници в съседната държава, което би намалило зависимостта на медиите от политически изкривени интерпретации на събитията.

12. Работа с гражданското общество

Както в България, така и в Македония има достатъчно неправителствени организации с отлична подготовка в областта на човешките права, свободата и професионализма на медиите и медийната етика. Препоръчва се медиите и медийните експерти в двете страни да работят постоянно с тези организации, за да се справят по-добре със

задачата да разпознават и ограничават използването на реч на омразата.

13. Изработване на механизъм за консултация

На основата на настоящия проект се препоръчва създаването на смесен македонско-български съвет на редакторите, който да разглежда конкретни случаи и да предлага препоръки за преодоляване на случаите на реч на омразата в медиите на двете страни.

14. Сътрудничество между професионалните журналистически организации

Съветът на редакторите трябва да работи на фона на засилено сътрудничество между професионалните журналистически организации и медийните експерти на двете страни, които да поддържат отворени канали за комуникация по въпросите на речта на омразата.

15. Постоянен мониторинг

Важно е също така да се установи постоянен мониторинг на медиите в двете страни, който да следи за спазването на приетите правила на саморегулация в областта на речта на омразата. Този мониторинг трябва да включва и публикации в новите медии и социалните мрежи.

16. Перспективата Европейски съюз

Справянето с речта на омразата, като част от установяването на добросъседски отношения, е важна част от перспективите за членство в ЕС на всяка страна – кандидатка. Медиите в България и Македония могат да допринесат сериозно за скорошното членство на Македония в ЕС като намалят напрежението и поставят речта на омразата между двете страни под контрол.